

Illyés Gyula

A hit dolga

Vegyes házasság gyermekét, olyan környezet nevelt, mely minden túlvilági hittől idegen volt, de mégis úgy vallástalan, hogy felekezetére már-már harciasan rátarti. Az üdvösség – a zavartalan és tartós boldogság – vágya tizenhárom éves koromban lett mély élményem; szüleim elromlott házasságának zavaaraiban vigasztalóm is. Igen rövid időre. Vallásánárunk zúzta szét. A rábízott lelkeket kaszárnyai fegyellemmel irányította a vallási gyakorlatra. Néhányunk kérését, hogy a vasárnapi litánia idején a kisvárosi internátusból elmehecsünk kirándulni egy távoli patakhhoz, oly őrmesteri hangon utasította el (igaz, délutáni álmában zavartuk meg), hogy képtelen voltam neki oly módon gyónni, hogy lelkemnek csak egy csücskét is föltárjam. Mivel áldoznom mégis kellett, így – „bűneim” eltitkolásával – „halálos bűn”-ben és nem közönséges lelki földúltságba sodródtam. Szinte megkönnyebbedtem, amidőn érettségi után nem kényszerültem gyóntatószékbe térdepelni.

Viszont ateizmusomat is ilyenféle merev fölény zavarta meg. Későbbi – már írói – környezetemnek az a hanghordozása, mely a voltaire-iánus vezérszólamból, hogy a vallás a tömegek mákonya, valóságos vezényszót formált: más hang e dologról véletlenül sem eshet. Nem elsőként eszméltem rá, hogy az ateizmus épp úgy lehet mákony-tömegcikk, akár a teizmus; mint akármilyen ellentmondást nem szívlelő olyan hit- vagy tantétel, mely az elme helyett a szívet – a gondolkodás helyett rögtön a szenvedélyt – kívánja (és képes is) működtetni.

Ez valamiféle egyensúlyt teremtett.

A Sorbonne-t kerülgető korszakom idején ért meg a francia szellemi életben (épp a leghaladóbban) Péguy és Claudel hatása. Egymást érték – még az avantgarde-ban is – a visszhangos megtérések. Maritain Cocteau-val váltott nyílt levélsorozatot. Max Jacob vallásos rajongásig cserélt hitet, és Picasso volt a keresztapja. Reverdy szobáskájában – még a Montmartre-on – kubista festmények közt a pápa életnagyságú arcmása függött; arrébb egy héttőrös Szűzanya, nappal is pislákoló olajméccsel, akár nagyanyám ozorai hálólhelyén. A művész-kávéház kis asztalán André Breton szürrealista eszmefejítő kiáltványkönyve mellett Aquinói Szent Tamás eszmefejtegetésének kötete feküdt. Ezt tehát én is átvettem szinte kötelező olvasmányként. Eredménytelenül; illetve csak stiláris élményként.

Ilyenforma hatással volt rám Kálvin korszakfordító híres műve is. Micsoda toll egy huszonnyolc éves fiatalember kezében! Lényegére – amit pedig följazottan

kerestem benne – az eleve elrendelés, illetve elrendeltség okfejtésére később úgy, ahogy a vallásos egzisztencialisták, elsőként a személyesen is megismert Gabriel Marcel és a kései janzenisták művein át hajaztam hozzá; de ma már ismét nem értem.

Mélyebb élményem lehetett volna tán Szent Ágoston. Mikor Balogh József a Vallomásokat újra lefordította, engem kért meg, hogy a latin és a magyar szöveget összevegyem, a magyart pedig a szabatosság dolgában is ellenőrizzem. Így elővettem a régi Vass-féle fordítást is, és az annak bírálatául írt mesterien is hatalmas Babits-tanulmányt.

Némi fölkészültséggel szánhattam el tehát magam arra a módra, ahogy annak idején a hazai katolikus költészetről tanulmányomat megírtam. Nemrég kellett újraolvasnom. A távolság tárgyilagosságával érezhettem: az elmélyedés is, a szenvedélyesség is arra vall, hogy érintett ember nyúlt tollhoz.

De érintettségnél ma sincs bennem egyéb, illetve több. Ez az érintés is talán már nem a közeli vagy távoli Istentől való, hanem nyilván az egyre közelebb haláltól, minden bölcsélet forrásától, beleértve nyilván a vallásos hitre buzdítókat-frissítőket is. Bámulom, s így tiszteltem a költőket is, akik ilyenfajta buzdítótságnak művészi formát tudnak adni. Gyanakszom azonban, hogy verseikben engem elsősorban a művészi teljesítmény ragad meg, s nem az, amit ebbe öltöztetnek. Vagyis vallomásaiknak inkább a formája, mintsem a tartalma. De hát e kettőt a széptanok sem választják el, nem csupán a vallástanok! Azaz szemben – hogy tovább játsszunk a szóval – csak saját adottságukról tesznek hitet, nem pedig valami transzcendens valóságról.

A vallásos líra – ez a pusztán transzcendens-telítettséggű – világszerte ma mintha némulóban volna. A mai „modern” vers a költői kép szabad szárnyaltatásában, a szavak valamiféle atomrobbantgatásában – tehát a földet el nem hagyva – próbál kifejezni (azaz előbb meglelni) valami eszkatologikus élményt. Annál figyelemre méltóbb, s méltóan megmagyarázandó a valóságon – hogy így mondjam – mélyebben tülemelkedni tudó magyar költőknek számra sem jelentéktelen gárdája. Weöres, Pilinszky, Jékely, Nemes Nagy Ágnes, Vas, Rónay, Beney alkotásai e nemben is európai rangúak, noha „isten-élményük” ritkán alapszik tételes hiten, de – tán épp azért – hiteles a nem hívők szemében is: keresésük őszinteségében van a hit.

Magam képtelen vagyok személyes Istent fölfogni. Épp azért tán, mert túl közel igyekeztem férkőzni a szavakhoz nyelvészként is. Van tán másfél évtizede, hogy szíves fölszólítást kaptam e nyelvészi minőségemben a Hiszekegy korszerűbb lefordítására. Napokra stilisztikai gondom lett rögtön az első mondat. A „hiszek egy Istenben” nyelvérzékem (s a nép szóhasználatára szerint) azt jelenti: egy valamilyen istenben hiszek. „Hiszek egyetlen Istenben” tehát? Még ez sem szabatos. A „credo unum Deum”-ot, mely annak idején a pogány sokistenhittel szemben volt állásfoglalás, végül így vettem papírra, vitát keltve már ezzel is: „Hiszem, hogy egy az Isten.”

Csak ez az egy példa is elég ízelítő tán, milyen aggállal tudnám megfogalmazni azt a hitet, mely mindezenáltal működik bennem is. Az iránt, hogy létünk nagyobb értemű lehet annál, mint ami esztendőink számába van zárva. E hit

– vagy hiedelem? – tisztázásának arányában nézek egyelőre mind nyugodtabban az elmúlásom elé. Remélve, hogy a végső pánikban is fegyelmezetten állok majd a sarat.

Istenhitem tehát, mint minden hitem, igényes. Hogy valami Kormányzó Elvnek vagy Világszellemnek kell lennie – amiben a csak tényt becsülő tudós és a megszállott rajongó egyetérthet (úgy, hogy a kategóriákon mindegyik mást ért) –, ezt kevésnek vallom. Isten fogalma egy: a kinyilatkoztatások Istene, az Ember égi Fia. Magamat és ezt a föltételezett lényt aláznám meg bármily alkuval e körül. Ez a vita más játékszabályt kíván, de akkor is pontos fogalmazással. Csak elmémet, de nem lelkemet frissítik hát akár lángelmék idevágó szellemes – megrázóan szellemeskedő – mondatai; még az effélék is, hogy: Isten nincs, de hiszek benne (Einstein), vagy: Hiszek hitetlenül Istenben (Ady). Ezeket a lélektan, a mélylélektan használhatja eredményesen, de nem a teológia.

S az Életben való hit azonosítása az Istenben való hittel? A század elején a protestáns egyházi irodalom tett erre felé lépést. No de haladt vajon tovább, mint az egyszerű „józan” és mégis mélyen „misztikus” parasztbölcsesség?

Az iskolakönyvekbeli aggastyánjának hitét, aki olyan fát ültet, melyről gyümölcsöt ő már nem szedhet, minősíthetjük már azt a hitet is ezen az alapon valamiféle istenhitnek? Mert hisz csak arányaiban különbözik azoknak a hitétől, akik az Élet folytatásáért, a jó jövőért életüket is fölládoznak. Értelmét lelik tehát annak, hogy ha úgy fordul, lemondjanak egyénileg nemcsak egy fa jövődől terméséről, hanem a saját jövődől napjaikról, valamely jobbnak hihető idő szolgáltatásban. Akik tehát már jelenbeli helyes tettükkel, jól végzett dolgukkal beleilleszkednek valamiféle közösség végtelennek tetsző idejébe.

Mi ez az egyéni létet ekként mintegy folytató nagyobb, tartósabb közösség, amely csitítani képes a halál tudatát? A család, a species, a törzsök?

„Önző énünk nagy legyőzője: Haza!” – mondta Kossuth. Hinni egy ilyen énlegyőző-fölládozó léten túli szolgálás értelmében, ez logikailag csak arányaiban különbözik bármily e földön – a mi jelenünkön – túlmutató hittől; tehát az istenhittől is.

Logika rabja, az én hitem ilyen földel hagyásra is képtelen. De nagy dolognak tartom, hogy idősödve egyre nyugodtabb a hitem a jól végzett munkában, a személyen túl terjedő hasznos tevékenységben; a segítőkészség értelmében; a fájdalomcsökkentésre való kötelezettségben; rossz hajlamaink legyőzésének kettős hasznában. A becsületességben tehát, az elvi bátorságban és még jó egy-pár parancsban, amelyet a vallások is tételbe és kőbe írtak. Hogy ezért lesz-e és hol és milyen üdvösség? – ezt eszem tudása óta kétellyel azért kérdeztem, mert önhittsége ily mértékben nem voltam hajlamos, hogy ha mást nem is, azt már-már kegyelem jelének tekinthettem. Mert sarkallhat vajon magunk tisztítására, fejlesztésére bármi úgy, mint a kétely? Mi fedi föl s erősíti úgy emberi képességeinket, mint az alázat? A természet harcossá és gúnyossá formált. Ezeket a nem jézusi, hanem már-már sátáni „adottságokat” azzal igyekeztem, igyekszem máig kezésíteni, s úgy hasznosítani, hogy eszményeket szolgáljanak, még ők is. Erre van alkalom; földült emberiség, történelmében meggyengült, szétszórt nemzet várt nemzedékünktől munkát és jobbra törést. Ezt hozom föl mentségemül, ha

mégsem jól végeztem a vállalást és az – életet. Úgy érte, mit tartogat még a végső próba, a minden bölcselet forrása.

Közeli tanúja voltam Babits Mihály hosszú haldoklásának. Káprázatos műveltségében megvolt a helye a vallások mély ismeretének is. Ő maga azonban mindvégig mosolygóan biztos voltaire-i fölvilágosult volt. Utolsó heteiben egyre többször föl járt hozzá az esztergomi kis házba a tudós teológus, Leopold, régibb beszélgetőtársa, helyel-közzel vitatársa. „Meggyóntam” – közölte egyszer a beteg, amidőn a távozó kanonokot én váltottam föl az ágy melletti széken. Olyasféle mosollyal kísérte, mint a gyermek, aki csínyt úgy vall meg, hogy kérkedik is vele. Szájamon volt, hogy helyes, mert „mit lehessen tudni”, de nem szóltam. Mélyen megilletődtem; noha magam is mosolyogtam.

Főt csóválni illett a mendemondára (mely tán az is volt) arról, hogy egyetemünk neves logikatanára a halálát érezvén közeledni, homlokára imaszíjat tekert, vállára szakrális terítőt, s gyermekkora imáiba zsolozmázta be magát. Megilletődve hallgattam a történetet. Nem lelki pálfordulást láttam benne, hanem valamiféle kiállást. Az a próba nem könnyű. Éppen a remekül kiművelt elmék számára nem. „Mit tud, aki mindent tud?” – adtam a Sátán szájába egy diákkori művemben.

1976. VII. 20. d.e.